

דוד בן-גוריון

ב ת ק ו

ה מ ע ו ו ת

ה

א. 1275

ה' כ'ס' ס' ל' כ'
ה' כ'ס' ס' ל' כ'

ה' כ'ס' ס' ל' כ'
ה' כ'ס' ס' ל' כ'
ה' כ'ס' ס' ל' כ'
ה' כ'ס' ס' ל' כ'

ידי בית שפינוזה רואים במאמרו של
דוד בן-גוריון "נתקן המעוות", ערך היסטורי-
תרבותי. הוא נוגע בטרגיקה של יחס עמנו אל
אחד מגדולי בניו, - יחס שאמנם במשך מאתיים
השנים האחרונות השתפר במידה מסוימת...

משה מנדלסזון, יוצר תנועת ההשכלה במערב,
היה הראשון שדיבר על "שפינוזיזם מזוקק" שיכולה
היהדות להשלים אתו. ותנועת ה"השכלה" במזרח
עמדה כבר בסימן תורתו של ברוך שפינוזה הד"ר
שלמה רובין כינה אותו "שפינוזיסט".

משה הס - בשנת 1860 - ראש באיחוד הציונות,
היהדות והשפינוזיזם יסוד לתחיית היהדות.
ו**תיאודור הרצל** ומקס נורדאו הודו בהשקפת עולמו
של ברוך שפינוזה.

בשנת 1924 כתב הפרופסור ליאון רוט, בזמנו
בעל הקתדרה ע"ש "אחד העם" באוניברסיטה העברית:
"המוניזם של שפינוזה ~~הוא~~ ^{הוא} הסוג המיוחד של דעת-
אלוהים בתפיסתו של הרמב"ם. והפרופסור יוסף
קלוזנר הכריז בשנת 1927 מעל הר הצופים:
"ברוך שפינוזה - אחינו אתה".

מאז רבו הקולות במחנה היהדות למען החזרת
ברוך שפינוזה לחיק עמו. ובשנת 1950 התאחדו
ידידי שפינוזה בבית שפינוזה, כדי "לשמור על
ירושתו הרוחנית ולרכוש עבורו את מקומו הראוי
ביהדות של זמנינו".

קריאתו של דוד בן-גוריון "נתקן המעוות" הנה
בקו המגמה הזו - ובקו התפתחות התרבות של עמנו...
~~יחסנו אל ברוך שפינוזה משקף את דמותו הרבת-...~~

בעוד שלוש שנים יימלאו שלוש מאות שנה לחרם שהוטל על ידי קהיר לת אמשטרדם על גדול ההוגים ביש ראל, ברוך שפינוזה. נוסח החרם נשתמר רק בשפה הפורטוגזית, ולשונו היתה בקירוב כזו: "בגזירת עירין ובמאמר קדישין אנו מחרימים מנדים, מקללים ומאריים את ברוך ד'איספינוזה בהסכמת השם יתברך וה' קהל הקדוש הזה לפני ספרי התורה הקדושה ותרי"ג מצוות הכתובים בה, בחרם שהחרים יהושע בןנון את ירי חו, בקללה שקילל אלישע הנביא את הנערים ובכל התוכחות והאלות הכ' טובות בספר התורה הזה. — והננו מידיעים ומזהירים, כי איש מכם לא יתרועע עמו בין מתוך פיהו ובין מתוך כתבו: לא תעמדו בארבע אמותיו ולא תבואו בצל קורתו ולא תקראו ספר מספריו שיחבר או יכתוב".

שפינוזה לא היה עדיין בן עשרים וארבע כשהוטל עליו החרם (החרם הוכרז בששה בחודש אב ת"ז, 27 ביולי 1656), ולא פירסם עדיין אף אחד מספריו, שעוררו נגדו אח"כ כעסם של הקנאים הנוצרים. שפינוזה הוחרם בגלל מעשיו, ולא בגלל מחשבותיו: אחרי תום האבל לאביו הקיר ברוך הצעיר רגליו מבית הכנסת, התרחק בדרך כלל מחבריו ומוריו היהודים ונתקרב למשפילים נוצרים חפשים בדעות ועבר עבירות בפרהסיא. בתחילה ניסו פרנסי העדה, ובראשם רבי שאול מורטיירו, מורו של שפינוזה, לשדלוהו בדבריהם שישמור על יהדותו, וגם הציעו לו לשם כך קיצבה שנתית הגונה; אבל שפינוזה לא נשמע לעצתם. הרבנים גזרו עליו בראשונה נידוי של שלוש שנים יום על מנת שיחזור בתשובה; אבל שפינוזה לא נרתע ולא שינה דרכו, ואז הוכרז "החרם הגדול".

מאז התרחק שפינוזה לגמרי מחברת יהודים וחי כל שארית ימיו וגם מת בסביבה נוצרית, אם כי סירב לקבל את הדת הנוצרית למרות השידולים של כמה מחבריו.

קשה לגנות קהילת היהודים באמ' שטרדם בזמן ההוא על חרם זה.

הקהילה היהודית בירושלים דהולאנד, כפי שקראו לאמשטרדם היהודית, גורסדה על ידי אנוסי ספרד ופורטוגל בסוף המאה השש-עשרה. מייסדי הקהילה ראו רבים מקרוביהם ומפריהם מוסרים נפשם על קידוש השם ועולים על מוקד האינקוויזיציה — למען שמירת יהדותם. באמשטרדם מצאו האנשים מקלט חפשי, אולם גם בהולאנד שהיתה הארץ החפשית ביותר באירופה של התקופה ההיא, לא נהנו היהודים משיווי זכויות, אלא היו נסבלים. חר' פש הדעות בעניני דת לא היה מקובל עדיין בימים ההם, ושתיס-עשרה שנה אחרי החרם נגד שפינוזה נידון אחד מידידיו הנוצרים של המוחרם — לע' בודד-פרך בגלל כפירתו בלידת ישו מבתולה שלא ידעה איש. תורת-קאל' יין היתה הדת השלטת בהולאנד, וכל יתר הכיתות היו נסבלות בקושי. כא' שר פירסם שפינוזה ארבע-עשרה שנה אחרי החרמתו ספרו הראשון "המסכת התיאולוגית המדינית" — נאלץ להד' פיס ספרו בעילום-שם מפחד קנאי הדת השלטת. גם הכת המאנונימית, שברוך שפינוזה התרועע עם חבריה, והצטיינה בסבלנות בעניני דת ואמונה, היתה מנדה ומוציאה מתוכה חברים, שלא שמרו על המנהגים המקובלים. מאנו, מייסד הכת, ראה בחרם, "תכשיטה וכלי זינה של הכנסיה, אשר בלעדיו היא דומה לעיר פרוצה".

ליהודי אמשטרדם, האוידים הניצלים ממקדות האינקוויזיציה בספרד ובפורטוגל, היה יסוד רב יותר לחרוד לשל' מותם הפנימית מאשר לכל כת אחרת. והם ראו זכות וחובה לעצמם להרחיק מהוכם אדם, שערער יסודות אמונתם למעשה, והיה עלול לשמש דוגמא מז' קה' לבני עדתם.

וגם תורתו של שפינוזה אינה, כפי שסבור מלמד, תורה אל-מוסרית ואל-חברתית, ואינה מטיפה לאדם להיכנע בעינים עצומות לכות הטבע, כיצור

איך-אונים ומחוסר ברירה, אלא להיפך. שפינוזה קובע ב"ספר המידות" על שליטתה של נפש האדם על "התפלות החיצוניות" ומוכיח לפי דרכו יכולתה של החכמה האנושית להתגבר על כוחות-החוץ ולהגיע לאושר העליון מתוך דעת עצמו ודעת העולם ודעת האלהים — שלושה אלה שהם אחד לדעת שפינוזה. ואם כי הדרך המוליכה לאושר האמיתי של האדם היא, לדברי שפינוזה, קשה ביותר — ניתן למצוא אותה. "כל דבר נעלה הוא קשה כשם שהוא נדיר" — במלים אלה מסתיים ספרו הגדול והעיקרי של שפינוזה, "ספר המידות".

ודאי שלא כל יהודי מסורתי, ואפילו לא כל חפשי בדעותיו, יסכים תמיד ובכל לדברי שפינוזה. רבים חלקו בזמנו — ולא בלי יסוד כלשהו — על בעל "מורה הנבוכים" כאילו יש בחקירותיו דברי אפיקורסות או הן מוליכות לכפירה בעיקר. הגאון מוילנא נלהם בחרי-אף בראשי החסידים בשעתו, כאילו היו מסלפי היהדות ועזכריה.

נכון הדבר, כי שפינוזה הטיה בספרו "המסכת התיאולוגית-המדינית" פעמים אחדות דברים קשים ובלתי-מוצדקים על חכמי היהדות, ולא תמיד שלט כדרכו ביצרו ושמר על קור-רוחו. הרוגז על בני עדתו וקרוביו, שהתאנפו בו, מורגש במקומות אחדים בכתביו, המצטיינים בדרך כלל בשלוותם הנפשית. ביפעתם המוסרית ובלהט אמיתם הפנימית. לא היה כמחמה בכל הוגי האנושות הבלתי יהודים, מלבד אולי סוקרטס והבודהא, שאין אנו יודעים הרבה על חייהם האמתיים. איש שעלה על שפינוזה ביפי נפשו, בהליכות מוסריות, בצדקת-אמת ובשלווה פילוסופית. אבל גם שפינוזה אציל-הרוח ותמים-הדרך לא היה מושלם במאה אחוזים, אפס, כתמי השמש אינם מפהי-תים אורה המבהיק מסוף עולם עד סיפו.

ותמוה הדבר שהיסטוריונים מקצור-עיים (היינמן, הוסיק ואחרים) עדיין פוסחים על גדול הפילוסופים היהודים בבואם לכתוב תולדות הפילוסופיה היהודית. למה הדבר דומה? לאיש שיכיר טוב על הנבואה בישראל ולא יזכיר את שמו של ישעיהו או ירמיהו.

סופר יהודי חשוב בארצות הברית, ש. מ. מלמד ז"ל, כתב ספר מיוחד להוכיח, שלא רק אין שפינוזה חלק של המחשבה וההגות היהודית, אלא גם לא של ההגות האירופית, ולא אבן עזרא, הרמב"ם, הרלב"ג, חסדאי קרשקש, יהודה אברבנאל היו רבותיו, כפי שסבורים אחרים, ולא ג'ורדאנה ברונזו וראנא דאקארט כפי שסבורים אחרים, אלא מקור שיטתו והשקפתו של שפינוזה הוא במזרח הרחוק, בבודה, ואין תורת שפינוזה אלא תורת הבודהא כתובה בלטינית. והספר שמו "שפינוזה והבודהא", והוצא על ידי האוניברסיטה של שיקגו הנוהה אחרי תורתו של תומס מאקווינה. הספר כתוב בכשרון רב ובלשון שנונה ובלהט יהודי, אולם מלמד טעה בשלוש: אינו יודע תורתו של הבודהא, וכנראה שמע עליה מכלי שני או שלישי; ולא הבין כראוי תורתו של שפינוזה עצמו, ועל היהדות הוא כותב כאילו לא היו קיימים ספרי קהלת ואיוב וכמה מפרקי תהילים.

מלמד רואה אוון בשפינוזה על הסתכלותו בעולם Sub specie eternitatis (מבחינת הנצח) ולא Sub specie boni (מבחינת הטוב). האדם של שפינוזה, לפי דעתו של מלמד, כאילו "אובד בעולם האינסופי, כי הוא רואה עצמו רק כאחד היצורים הבלתי חשובים לאין שיעור בקוסמוס", ונתעלם מהמבקר ספר קהלת או פרק ל"ה של איוב שבו עונה ה' מן הסערה לאיוב ואמר: "איפה היית ביסדי ארץ, הגד אם ידעת בינה" וכו', ובו מתואר בכוח פיוטי אדיר עוצם הקוסמוס דוקא מבחינת הנצח ולא מבחינת הטוב והרע. כמו כן טעה מלמד בהבנת הבודהא, שלגמרי אינה אדישה לגורל אדם עלי אדמות ואינה מקבלת על עצמה גזירת הגורל העיוור, אלא להיפך, היא מאמינה ביכולתו של האדם "הנאור" לעצב גורל חייו, מבלי להיכנע לכוחות העוורים הפועלים בטבע והנתונים בשלשלת-הסיבות ללא התחלה וללא סוף.

אבל קהילת אמשטרדם בזמן ההוא — אינה האומה העברית, והמאה השבע-עשרה אינה נצחו של עם-עור למ, ולא היה בסמכותם ובכוחם של יהודי אמשטרדם בשנת 1656 להוציא מכלל ישראל לעולם ועד את שפינוזה בן-האמנות.

בתחילת המאה הרביעית לפני הספירה הנוצרית העמידו אנשי אתונה לדין את גדול בניהם — „הטוב והחכם והצדיק“ בכל העם היווני. כפי שהוגר דר סוקרטס על ידי פידון, באחת השיחות של אפלטון הנקראת בשם זה, וגזרו פסק דינו של סוקרטס למות והשקו אותו סף רעל, בגלל האשמה שאין הוא מאמין באלים שאתונה מאמינה בהם, והוא מוציא הנוער של אתונה לתרבות רעה. ואף-על-פי-כן — לא הוצא סוקרטס מכלל העם היווני, ישמו לא נמחק מתולדות המחשבה היוונית, אלא להיפך: הוא עומד במרכז ההיסטוריה המפוארת של הגות יוון.

ונחשב בצדק (אם להאמין לשיחותיו של אפלטון) לראש הוגי יוון, אשר לפניו ולאחוריו לא קם כמוהו. מה שלא יכול לעשות משפט העם באתונה לסוקרטס — לא יכול לעשות בית-הדין היהודי באמשטרדם לשפינוזה. זה שניהם תפארת לעם שמתוכו יצאו, ומפעלים הוא חלק אורגני של תולדות המחשבה של עמם. אילו היה יוסף קלוזנר חי לפני שלוש מאות שנה ומפרסם אז ספרו על ישו הנוצרי — היתה כל קהילה יהודית בימים ההם מנדה ומחרימה אותו ומכריזה עליו כעל משומד ועור כר ישראל. היום לא יהסס אפילו הרב הרצוג לצרף את קלוזנר למנין בבית-הכנסת.

המעוות הטעון תיקון — אינו ביטול החרם. בעינינו החרם הוא קוריוז היסטורי, כשם שהליכה אחרי שבתאי צבי באותו זמן, גם לאחר שהתאסלם, הוא קוריוז היסטורי. אנו מסוגלים להבין התנועה שחולל שבתאי צבי — מבלי שנצטרך להודות במשיחיותו וביכולתו שמעל לטבע. אנו מסוגלים להעריך הנסיבות שהביאו לחורבן נגד שפינוזה מבלי שנכיר בסמכותו ובתוקפו לגבינו.

המעוות הטעון תיקון — הוא דתי — אלא תרבותי-ספרותי. הספרות העברית אינה שלימה, כל עוד אינה כוללת כל כתבי ברוך שפינוזה — כחלק מנכסי-הרוח הגדולים ביותר של העם היהודי.

אין הכרח להטכים לכל דעותיו והשקפותיו של שפינוזה על ביקורת המקרא, על עניני המדינה ועל זהות האלוהות והטבע ויעוד האדם, למען נכיר בגאון מאמשטרדם אחד מגדולי בניו של עמנו וההוגה המקורי והעמוק ביותר שקם בתוכנו לאחר חתימת התנ"ך ועד הולדת איינשטיין. וכל דברי שפינוזה, אלה הנראים לנו ואלה שאינם נראים לנו, שייכים לאוצר הרוחני של היהדות, ומקומם — בארון-הכבוד של היצירה העברית.

איש לא יפקפק בשייכות ספרו של שלמה אבן גבירול „מקור חיים“ לתולדות המחשבה היהודית, אם כי הספר נכתב ערבית ואין בו כל נגיעה בבעיות המיוחדות של היהדות והאמונה הישראלית. ספר זה שנתחבר במאה האחת-עשרה — לא היה ידוע כלל מאות שנים שמחברו הוא יהודי. המדען קור הערבי אבד, ולא נשאר ממנו אלא תרגומו הלטיני שנעשה במאה השתים-עשרה, ושם מחברו נשתבש לאביצברון שנהשב כסופר ערבי, מוסלמי או נוצרי, עד שבא שלמה מונק וגילה בשנת 1845 קטעי תרגומו העברי שנעשה במאה השלוש-עשרה על ידי שם טוב בן-פלקירא, המתחיל במלים אלו: אמר שם טוב ב"ר יוסף ז"ל בן-פלקירא; עיינתי בספר שחיבר החכם ר' שלמה ז"ל בן גבירול הנקרא „מקור חיים“ וכו', והקטעים שתירגם בן-פלקירא זהים עם החלקים המתאימים בתרגומו הלטיני המיוחס לאביצברון, אלא שני ערכו לא כשיחה בין הרב והתלמיד, כבתרגום הלטיני, אלא דרך הרצאה ממושכת בלא דו-שיח, אבל קטעים מתורגמים אלה אינם מטילים כל ספק שאכן מחברו של „מקור חיים“ הוא המשורר שלמה אבן גבירול.

ואיש לא יכתוב תולדות הפילוסופיה היהודית מבלי לעמוד על דעותיו של אבן גבירול כפי שהובאו בספרו „מקור חיים“.

כתלמיד-חכם יהודי אמיתי לא ידע ברוך שפינוזה כל מחיצה וסתירה בין תורתו ובין חייו, וקשה להכריע מה היה גדול ממה: טוהר לבו ואצילות נפשו או עומק מחשבתו ומקוריותה; חסד אישיותו המופלאה או קסם משנתו העמוקה והנועזת. כחכם יהודי טיפוסי חתר הגאון מאמשטרדם במחשבתו הצלולה והחריפה לקראת אחדות עליונה וכוללת בהבנת האלהים, העולם והאדם. וכחסיד יהודי טיפוסי שקע במחקר פילוסופי לא מתוך סקרנות שכלית בלבד, אלא לשם מטרה מעשית — למצוא הדרך הנכונה שיבור לו אדם, למען יעשה הטוב ויהיה מאושר.

בחיבור בלתי מוגמר שכתב בצעירותו בשם „על תקנת השכל ועל הדרכי הנאותה ביותר להגיע להבנה אמיתית של הדברים" מספר שפינוזה על עצמו, כי „הנסיון למד אותי שרוב האירועים המצויים ביותר בחיים הרגילים הם הבל-הבלים, — והחלטתי בל-

בי לחקור אם יש משהו שהנהו טוב אמיתי ויש להשיגו, — משהו טוב שגילוי ורכישו מביאים אתו אושר נצחי ועליון". טוב זה אינו עושר, כבוד ותענוגות, אלא „אהבת אלהים שכלית", כלומר, הזיקה של אנוש לכל-ליות הנצחית והעליונה, כי המושג אלהים זהה בכתבי שפינוזה ובמחשבתו עם מושג העולם וכל אשר בו, „ספר המידות" מסתיים ומסתכם במשפט, כי האושר, שאינו אלא באהבת-אלהים, אינו שכרה של המידה הטובה, אלא הוא עצמו מידה טובה, ואנו זוכים בו לא מתוך שאנו כובשים יצרנו, אלא להיפך: מתוך שאנו זוכים בו — אנו מסוגלים לכבוש יצרנו.

ושפינוזה לא רק שהטיף לתורה זו. אלא חי בה. חייו של ברוך שפינוזה היו מאירים וטהורים כשם שמשנתו היתה זכה ועמוקה.

שפינוזה לא היה רק בן העם היהודי על פי מוצאו; הוא הגה רבות ועמיקות במה שקראו בגרמניה במאה התשע-עשרה „חכמת היהדות". הוא היה במובן ידוע אביה של בקורת המקרא. הוא למד הרבה מאברהם אבן עזרא, משה בן מימון, ושאר חכמי ישראל מימי הביניים. היה בקי בתנ"ך ולמד תורה שבעל-פה וקבלה. לא כל מסקנותיו במחקר התנ"ך יתקבלו על-ידי בני-דורנו, אבל כל מי שקורא ספר הספרים מתוך חירות-הרוח לא יוכל להתעלם מניתוחו המעמיק והערוותי המאירות של שפינוזה.

הוא היה גם במובן ידוע הציוני הראשון בשלוש מאות השנים האחרונות. מתוך הסתכלות היסטורית פקודת-התעניינים בתולדות ישראל והעולם ניבא, שמדינת ישראל עתידה להתחדש, ואם כי לבו היה, כאמור, מר על בני עדתו היהודים ולא ידע לפעמים לכבוש זעמו גם בדברו על חכמי ישראל הקדומים, שמר כל ימיו על גאון ויותו היהודית, ושאהד ממכריו ניסה להוכיח לו, שהנצרות היא הדת האמיתית, והראיה — רבים מסרו נפשם על קידוש שמה, ענה שפינוזה בגאון וזה (באיגרת ס"ו), שראה בעיניו יהודי די עולה על המוקד למען קידוש שם אמונתו, ובתוך הלהבות הוא משורר בהתלהבות פרק התהילים כ"ה „אליך ה' נפשי אשא" — ובעודו שר יצאה נשמתו.

אגב באותה איגרת קובע שפינוזה, בניגוד לדברי מלמד, שרוח הקודש מצויה רק במקום שיש צדק וחסד.

יעקב קלצקין התכוון להריק לעברית כל כתבי ברוך שפינוזה, אבל הוא הספיק לתת לנו רק ספר המידות (אתיקה) ובתרגום שאינו נופל מן המקור (שלמה רובין תרגם ספר זה עשרות שנים לפני כן בשם „חקר אלוה" — בתרגום מליצי בלתי מדויק). כמו כן ישעיהו זאנה, המאמר הקצר של שפינוזה „על אלוה, ועל האדם ואשרו", שנתגלה במחצית המאה הי"ט בלשון ההולאנדית. אולם רוב יצירותיו של גדול ההוגים היהודים עודן כספר חתום לקורא העברי, וכתבי הגאון מאמשטרדם, ככתבי פילון האלכסנדרוני, נכסו נכללו באוצר הספרות העברית.

„ואשר יגדל מבניכם נָשֵׁר וְעָשָׂה כִּנְף —

מִקְנֵוֹ תִּשְׁלַחְוּוּ לְנִצָּחַת; וְגַם כִּי יִמְרִיא צִמְא־שֶׁמֶשׁ וְאֲדִיר, בְּמָרוֹם —

לֹא אֲלֵיכֶם הַמְּאֻרֹּת יוֹרִיד; — הִרְחֵק מִכֶּם עַל רֹאשׁ צוּרִים יִצְרִיחַ וְהָד קוֹלוֹ לֹא יִגִּיעַ עֲדֵיכֶם.

כִּכָּה תִּשְׁפְּלוּ אֶת חֲמוּדֵיכֶם אֶחָד אֶחָד" —

קללת-גלות זו, שקונן עליה במרי
רוחו המשורר — אסור שתלווה אותנו
במולדתנו העצמאית. אין עוד כל הצד-
קה „לשכול“ הרוחני של גלותנו גם
במדינת ישראל, ומהדורה עברית שלי
מה ומשוכללת של כתבי ברוך שפינוזה
על ידי האוניברסיטה העברית בירוש-
לים, — היא חובת כבוד ממלכתית
ותרבותית שאנו חייבים לעצמנו ואין
להחמיצה. יש בה גם תיקון מעוות
שההיסטוריה עוללה לנו. רצוי שהדבר
ייעשה לפני מלאות שלוש מאות שנה
לחרם.

לקהילת אמשטרדם היו נימוקים מס-
פיקים להחרמתו של שפינוזה בזמנו.
נימוקים גדולים וחשובים מאלה מחיי-
בים לגאול ירושת שפינוזה מלשון לור-
עז. החרם היה פרי נסיבות של מקום
מסוים וזמן חולף. שפינוזה הברוך הוא
בן-אלמוות וילוד עם-עולם, ושומה
עלינו להחזיר ללשוננו ולתרבותנו
העברית כתבי ההוגה המקורי והפילוס-
וף העמוק ביותר שקם מתוך העם
העברי באלפיים השנים האחרונות.